

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

**12. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**
30 Ağustos - 06 Eylül 2014 / Kazan - TATARİSTAN (RUSYA FEDERASYONU)

**TÜRK DÜNYASI'NDA
KÜLTÜREL VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
KONGRE BİLDİRİLERİ**

Kazan Federal Üniversitesi
Kazan / TATARİSTAN

Sakarya Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Türk Dünyası Kırgız-Türk
Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü
Celalabad / KIRGIZİSTAN

İstanbul Üniversitesi
İstanbul / TÜRKİYE

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Bakü / AZERBAYCAN

Gazi Üniversitesi
Ankara / TÜRKİYE

Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi
Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kızılorda / KAZAKİSTAN

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
Ankara / TÜRKİYE

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul / TÜRKİYE

**Ortaklığı ile
İstanbul - 2014**

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ DÜŞÜNÇESİNDE EVRENSEL BARIŞ: SEVGİYİ VE KARDEŞLİĞİ EGEMEN KILMANIN KODLARI

Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER¹

Özet

Bu çalışmada Bektâşîliğin hayat tarzını düzenleyen, dünya ve ahirette iyi insan olarak mutlu olmanın yollarını gösteren kuralları; bir arada yaşayabilmenin kodlarını ve yetmiş iki milleti bir görebilmenin ahlak sistemini bizzat Bektâşî geleneğinin yazılı kaynaklarından aktarmaya çalışacağız. Son derece zengin olan Bektâşî geleneğini, sözlü kültür yanında yazılı kültür de oluşturmaktadır. Tarihsel arkaplanı çok derinlere giden sözlü kültürün yanı sıra XVI. asırdan itibaren bu gelenek içerisinde kitabî kültürün oluştuğunu görebilmekteyiz. Bu bakımdan Bektâşîliğin kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. Bektâşîliğin toplumsal ve insancıl yönlerini, barışseverliğini ve yardımseverliğini ön plana çıkaran bir gönül eri olan Balım Sultân, Hacı Bektâş'tan sonra Bektâşîlik için bir dönüm noktası olmuştur. O ve bu okula mensup erenlerin yaptığı önemli iki temel etkinlikten birisi Bektâşîliğe ait kuralları derlemesi ve dergâhta bir düzen içerisinde yaşama geçirilmesini sağlaması ise diğeri de Bektâşîliği Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretileri üzerine bina ederek ve yaratılmışların en seçkini olan insanı; ona muhabbet beslemeyi, eşitliği, diğergamlığı merkeze alan bir tasavvuf okulunu ikame etmeleridir.

Anahtar kelimeler: Bektâşîlik, Birlikte Yaşama, Hacı Bektâş-ı Velî, Türk-İslâm Düşüncesi, Sevgi ve Kardeşlik.

Giriş

Bektâşîlik, XIII. yüzyılda teşekkül etmeye başlamış, XVI. yüzyılın başından itibaren Hacı Bektâş-ı Velî öğretisi doğrultusunda kurumsallaşmıştır. Bektâşîliğin kuruluşunda etkin olan sosyal ve dinî ortam, sosyal hayattaki yerinin yanı sıra Bektâşîliğin Türk kültürünü, tasavvuf, mûsiki ve şiir bakımından etkileyen kültürel yapısı, edebiyâtı, sanatı gibi konular; sosyal ve siyasal tarih, dinler tarihi, tasavvuf tarihi; antropoloji ve din sosyolojisi gibi bilim dalları tarafından akademik çalışmalara konu edilmiştir.

Sözlü kültürle gelişen, sonradan yazılı hale gelen velâyetnâmeler ve Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu ifade edilen eserler dışında Bektâşîliğin âdab ve erkânına dair bilgi elde edebileceğimiz en zengin kaynak, mensupları tarafından itina ile kaydedilen Bektâşî Erkânâmeleridir. Bu kaynaklar, içeriğinde yer alan tercümânlar, gülbanklar ve duâlarla dinî-edebî metin olma özelliği taşıdığı kadar; inaç ve pratikler açısından da Bektâşî düşüncesinin âdâb ve erkânının nesillere aktarılmasında aktif rol oynamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin dinî, edebî, toplumsal ve kültürel tarihinde önemli bir iz bırakan, inanç ve ahlak anlayışının şekillenmesindeki etkinliği Bektâşîliğin temel kaynaklarında yer alan ahitnâmelerden ve nasihatnâmelerden aktarılacaktır.

I. Bektâşî Geleneğinin Kaynakları

Bektâşî âdâb ve erkânının hangi şartlarda ortaya çıktığı, bir gelenek olarak nasıl sürdürüldüğü ve Bektâşî tarikat geleneğinin muhtevasını oluşturan tasavvufî ve irfânî unsurlar ile geleneğin pratikleri Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşüncesinden mülhem eserler ve kendisinden sonra Dimetokadan getirtilerek Hacibektaş'taki Bektâşî postuna post-nişîn olarak oturan Balım Sultan tarafından revize edilen Bektâşî Erkânâmesi'nde kaydedilmiştir.

Şüphesiz dergâhlarda sadece âdâb ve ritüellerin yürütülmesinde birinci derecede önemli rol oynamakla kalmayıp, Bektâşî geleneğinin yapısal özelliklerinin ve günümüze kadar gelen değişim ve gelişimi ortaya koyması açısından Bektâşî Erkânâmeleri, Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât, Kitâbu'l-Fevâid, Makâlât-ı Gaybiye ve Kemâlât-ı Ayniye gibi doğrudan veya dolaylı olarak Hacı Bektâş-ı

¹ Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, omerfarukteber@akdeniz.edu.tr

Vellî'ye ait eserlerin önemi büyüktür. Toplumsal hayatta, barış ve hoşgörü ortamında yaşamanın esas kriterlerini ortaya koyan Bektâşî düşüncesinin söz konusu eserler ve Hacı Bektâş-ı Vellî'nin düşüncesini devam ettiren Kaygusuz Abdal, Abdal Musa, Dede Garkın gibi Bektâşî erenlerinin menâkıpları çerçevesinde İslâm düşüncesine katkısını ortaya koymaya çalışacağız.

II. Bektâşî Geleneğinde Âdâb ve Erkân

Tasavvuf tarihi boyunca sûfiler, kurmuş oldukları yahut müntesibi buldukları tasavvuf öğretisinin uygulandığı düzenli kurumsal yapılar olan tarikatların kurallarına uygun olarak yaşayagelmışlerdir. Bu kurallar bütünü, tasavvufi yorum ekolleri olan tarikatların âdâb ve erkânını oluşturur.

Âdâp, "esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket" gibi anlamlara gelen edep kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı itibarıyla "davet, çağrı" manası ifade eden edep, dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları kapsar².

Hayır ve iyiliğe yöneltmesi bakımından insanın övgüye değer vasıflarına da edeb adı verilmiştir. Âdâb kelimesi, bir iş veya sanata, bir hal veya davranışa nisbet ve izafe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade eder³.

Sûfilerin tekke ve toplum içindeki davranışlarıyla ilgili usul ve erkânlar genelde "âdâb-ı sûfiyye" yahut "mi'yâr-ı tarikat" denilen eserlerde dile açıklanmıştır. "Adâbu'l-Mürîdîn"⁴, "İrşâd'ul-Mürîdîn"⁵, "Âdâbu's-Seniyye"⁶, "Menâkıb-ı Şerîf", "Tarikatnâme-i Pirân", "Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye"⁷, "Behçetü's-Seniyye"⁸, "Dürretü'l-Esrâr"⁹ ve "Kenzü'l-Feyz"¹⁰ gibi sûfi literatürde örnekleri bulunan âdâb kitapları, tasavvuf klasiklerinde işlenip ele alındığı gibi yine tasavvuf klasiği kabul edilen *Risâle-i Kuşeyrî*¹¹, *Keşfu'l-Mahcûb*¹², *el-Lumâ*¹³, *Cevâmî'u Âdâbi's-Sûfiyye*¹⁴, *Avârifü'l-Ma'ârif*¹⁵, *İstılahât-ı Sûfiyye* veya *Tabakât-ı Sûfiyye* adlarıyla derlenen eserlerin bünyesinde de belli başlıklar altında kısmen veya geniş olarak ele alınmıştır.

Türk Edebiyatı'nda da bu tarzda yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekkî'n-Nüfûs'u*¹⁶, Aziz Mahmud Hüdâî'nin *Celveti Tarikati*'nin âdâbını anlattığı *Tarikat-nâme'si*¹⁷, Bolulu Himmet'in *Tarikatnâme*'leri en çok bilinenlerdir.

Tarikatın bir bakıma özünü içinde barındıran bu âdâb ve erkanlar, gerek Bektâşî toplumunun tarihsel sürecini ve gerekse Bektâşîlerin itikâdî ve amelî sahadaki bilgi kaynaklarının başında gelmektedir. Bektâşîlerin tarih boyunca, itikâdî ve amelî hayatlarını nasıl ve neye göre düzenledikleri, referanslarının neler olduğu, toplumsal ve bireysel davranış modelleri, âyinlerinde hangi duaları okudukları gibi birçok konuya ışık tutan Erkânâmeler¹⁸, dervişler için de geleneklerini yaşama ve yaşatma adına vazgeçilmez kaynak hüviyetini taşımaktadır.

² Süleyman Uludağ, "Edep", *DİA*, İstanbul 1994, X, 414; Âdâb, "bilcümle harekât ve muâmelatta ri'âyet olunan usûl-i müstahsene" dir. Bkz. Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, Asır Matbaası, İstanbul, 1332, s. 5.

³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 83; Abdulaziz Bayındır, "Âdâb", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 334.

⁴ Ebû'n-Necib Abdulkâdir b. Abdullah Sühreverdî, *Âdâb-ı'l-Mürîdîn*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Dârü'l-Vatani'l-Arabî, Kahire trz.

⁵ Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, Çev. Mehmet Emin Fidan, Hâcegan Yay., İstanbul, 2004.

⁶ Muhammed b. Hasan Halvetî, *el-Âdâbü's-Seniyye Li-men Yurîdu Tarika Sâdâti'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba Böl. No: 218.

⁷ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul, 1290.

⁸ Muhammed b. Abdillâh b. Mustafa ed-Dîmeşkî el-Hânî, *Behçetü's-Seniyye fî Âdâbi't-Tarikati'l-Aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire, 1319.

⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullâh b. Abdülcebbar Şâzelî, *Dürretü'l-Esrâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr fî Ekvâl ve Ef'âl ve Ahvâl ve Makâmât ve Neseb ve Kerâmet ve Ezkâr ve Da'vat*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire trz.

¹⁰ Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn Efendî, *Kenzü'l-Feyz fî Sülûki ve Âdâbi't-Tarikati'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. No: 2631.

¹¹ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

¹² Ebû'l-Hasan Ali b. Hucvûrî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982.

¹³ Ebû Nasr Abdullâh b. Ali et-Tûsî, *İslâm Tasavvufu: Tasavvuf İlgili Sorular-Cevaplar: Lümâ*, Çev. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996.

¹⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Cevâmîu Âdâbi's-Sûfiyye*, Kahire trz.

¹⁵ Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları, Avârifü'l-Ma'ârif Tercemesi*, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yay., İstanbul, 1990.

¹⁶ Eşrefoğlu Abdullâh Rûmî (ö.874/1269), *Müzekkî'n-Nüfûs*, Haz. Abdullâh Uçman, İnsan Yay., İstanbul, 1996.

¹⁷ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Arapça ve Türkçe Tarikat-nâme*, Haz. Nevzat Özkan, Kayseri 1998.

¹⁸ Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 63.

III. Sevgi, Kardeşlik ve İnsanı Değerlerin Kodları

Bektâşî düşüncesinin ana kaynaklarında yer alan Ahitnâmeler ve nasihatnâmeler insana saygı anlayışını esas alan, dinin amacı ve gayesinin insanlar arasında sevgi ve muhabbeti ikame etmek olduğunu vurgulayan çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Buna göre bir Bektâşî dervişinin ahlâkî açıdan hangi sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar bir anlamda davranışların temel ölçütlerini oluşturmaktadır. Söz gelimi on iki dilimli tâcın sembolize ettiği anlayışa göre, bu tâcı giyen bir dervişin oniki özelliği olması gerekir:

- 1- Bilgi sahibi olmak,
- 2- İsyankâr olmamak,
- 3- Nefsine uymamak,
- 4- Gaflette olmayıp can gözü açık olmak,
- 5- Tamah etmemek,
- 6- Dünyaya bağlanmamak,
- 7- İsteklerden geçmek,
- 8- Şehvetperest olmamak,
- 9- Kibirsiz olmak,
- 10- Kimseye acı ve zarar vermemek,
- 11- Cimri ve acalecî olmamak,
- 12- Kazaya rıza ile teslim olup vesvese etmemek.

Yine Bektâşî Erkânâmelerinde ve diğer Bektâşî klasik metinlerinde geçen bir ifadeye göre Bektâşî Tâc'ının ne olduğu ve ne anlama geldiği konusunda verilen cevapta günümüz çağdaş insan hakları savunucularına dahi dersler niteliğinde nasihatler verilmiştir.

Tâc'dan murâd, Cenâb-ı Fahr-ı kâinattır ki gevheri zâtıdır ve sıfâtı Adem'dir.

İstivâsı, süflîden ulviye urûc etmektir.

Kubbesi, nokta-i hakîkattır.

Lengeri, sâlikler istivâsıdır.

Kenarı iki âleme hükmetmektir.

İmâni, sırr-ı hakîkat menzildir.

Kelimesi, pîrdir.

Kıblesi pîrdir.

Gaslı, halâyıktan uzlettir.

Kâ'idesi, bağlanmaktır.

Farzı, erenler sohbetidir.

Sünneti, erenler hizmetidir.

Cânı, mürşîdini aklamak ve gönülde saklamaktır.

Hayatı, ulvîliktir.

Memâtı, süflîliktir.

Kilidi, kat'ı cevâb ve müşkili halletmektir.

Aslı, istiğfârdır.

Fer'î, avratlardan ırâk olmaktır.

Kavlühü Te'âlâ; Vallâhul'ganiyyun ve entümü'l-fukarâ¹⁹.

¹⁹ HBK, *Erkânâme*, No: 36, vr. 131ab; Krş. MK. Yz. A. 461/5, *Mecmû'a (Risâle Der Beyân-ı Tâc)*, vr.13a-14a.

Sonuç

Bektâşilik, belirli ritüeller, âdâb ve erkânlar çerçevesinde ortaya çıkan tasavvufî bir oluşum, bir tarîkat niteliği taşımaktadır. Ritüeller, adâb ve erkânlar kültürel dolaşım formudur. Bu form, içerisinde doğup geliştiği toplumsal yapıyı kuvvetlendirerek toplumların bütünlüğünü teminat altına alan bir işleve sahiptir. Temel kavramları sevgi, hoşgörü ve kardeşlik olan Bektâşilik, Hünkârın “*yetmişiki millete bir gözle bakmayan, halka müderris olsa da Hakk’a âsîdir*” sözünü kendisine şiar edinmiş Türk düşüncesinin en temel ahlakî kodlarını bünyesinde barındıran irfanî bir gelenektir.

Kaynaklar

- Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Arapça ve Türkçe Tarikat-nâme*, Haz. Nevzat Özkan, Kayseri, 1998.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997.
- Dîmeşkî, Muhammed b. Abdillâh b. Mustafa el-Hânî, *Behcetü's-Seniyye fî Âdâbi't-Tarîkati'l-Aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*, Matbaatu'l-Meymenîyye, Kahire, 1319.
- Ebû'l-Hasan Ali b. Hucvûrî, *Keşfûl'-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982.
- Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö.874/1269), *Müzekkî'n-Nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul, 1963.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm, *Kuşeyrî Risâlesi*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bekâşilik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- Onat, Hasan, “Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektâşilikteki Bazı Yansımaları”, *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektâşilik Bilgi Şöleni, Bildiri Kitabı*, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara 2007, c. 1, ss. 213-226.
- Soyyer, Yılmaz, *19. Yüzyılda Bektâşilik*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir, 2005.
- Sunar, Cavit, *Melâmilik ve Bektâşilik*, AÜİF Yay., Ankara, 1975.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, Çev. Mehmet Emin Fidan, Hâcegan Yay., İstanbul, 2004.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiye*, Kahire, trz.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara, 2008.
- Tûsî, Ebû Nasr Abdullâh b. Ali, *İslâm Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar: Lümâ*, Çev. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996.
- Uludağ, Süleyman, “Edep”, *DİA*, İstanbul, 1994, X.
- Yörükân, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Eklerle Yayına Haz. Turhan Yörükân, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1998.
- Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarîkat-i Aliyye-i Halvetiye*, İstanbul, 1290.